

Robert Piłat

O MATERIAŁACH DO NAUCZANIA ETYKI
W SZKOŁACH ŚREDNICH

Poniższy przegląd zawiera notki o książkach, które przed zamknięciem pierwszego numeru „Etyki” można było znaleźć w księgarniach. Nie są to wyczerpujące recenzje, ale uwagi o praktycznej użyteczności poszczególnych pozycji. Podane niżej opinie są, oczywiście, opiniami autora, a nie redakcji „Etyki”.

A. Podręczniki

1. Jan Galarowicz *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii*, Kraków 1992, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej.

W tym obszernym podręczniku, obejmującym wszystkie dziedziny filozofii, materiał do nauki etyki znajdujemy w części szóstej zatytułowanej „Zakorzenie się w dobru”. Wykład rozbija się wyraźnie na dwie części: aksjologię i etykę. Część aksjologiczna (ss. 568–583) jest bardzo czytelna. Podejmuje zagadnienie definicji wartości, sposobu istnienia wartości, porządku i sposobu ich poznania. Każdy z tych problemów ujęto w formę pytań. Wielką zaletą podręcznika Galarowicza jest to, że czytelnik nie otrzymuje referatu, którego treścią są abstrakcyjnie wypreparowane poglądy, ale uzyskuje odpowiedzi na jawnie sformułowane, doniosłe pytania. Również droga myślowa, od postawienia problemu do jego rozwiązania, jest na ogół przynajmniej naszkicowana (np. s. 590). Poszczególne paragrafy zaopatrzone są w streszczenia oraz listę lektur z wyszczególnionymi stopniami trudności.

W części aksjologicznej jest jednak kilka niefortunnych określeń. Niezręcznie brzmią sformułowania w rodzaju: „pod koniec XIX w., wystąpiono z postulatem, by powołać do życia odrębną dyscyplinę filozoficzną, która badałaby wartości” (s. 569). Po pierwsze – wątpię czy filozoficzne dyscypliny „powołuje się” na mocy „postulatów”. Po drugie – zachęcając uczniów do samodzielnej refleksji filozoficznej nie należy przytłaczać ich takim akademickim tonem. To

samo dotyczy uwagi o „osobnej gałęzi nauki” na s. 570. Niewiele dobrego można powiedzieć o przykładach używanych przez autora w tej części. Sytuacja opisana na s. 571 razi abstrakcyjnością i niepotrzebnym patosem. Z kolei przykład ze zwaśnionym narodem zamieszczony na s. 572 jest po prostu nietrafny. Naród zwaśniony nie jest „dobry dla wrogów”. Również z punktu widzenia wrogów jest on „nieдобry”, a jedynie sytuacja, którą stwarza jest dobra. Na s. 582–583 Autor użył terminu „resentyment” nie dając żadnego objaśnienia. Jeśli intencją Autora nie było przybliżenie uczniowi tego pojęcia, lepiej było wcale o nim nie wspominać; nie jest to bynajmniej powszechnie zrozumiałe słowo. Ogólnie biorąc, paragrafy o wspaniałomyślności i o patologii „zmysłu aksjologicznego” są nieudane: brakuje przekonującego przykładu „aksjologicznej ślepoty”, a opozycji wspaniałomyślności i resentymentu również nie wyjaśniono.

Być może część aksjologiczna wypadłaby lepiej, gdyby umieszczono ją po przedstawieniu kierunków i szkół w etyce? To przedstawienie zaczyna się bardzo słusznie od wyliczenia głównych kwestii etycznych, po czym następuje prezentacja poszczególnych filozofów i szkół. W tej części można wyraźnie ujrzyć ogólną metodę J. Galarowicza, który nie tyle prezentuje poglądy, co prowadzi przez nie ucznia. Podpowiada, jakie pytanie trzeba zadać w danym momencie i odpowiada na to pytanie (np. s. 594: „Jak to możliwe, by jeden myśliciel stworzył...”). To „przewodnictwo” jest czasem pomocne, ale bywa uciążliwe, ponieważ autor stwarza wrażenie nieuchronności swoich wniosków i ocen. Czasem umieszcza te oceny w podsumowaniach paragrafów, pomimo że nie były one przedmiotem wywodu w samym paragrafie. Streszczenie na s. 592 i 605 zawierają np. gołosłowne oceny w rodzaju: „jego niewątpliwą zasługą”, „niezwykle cenne”, „doniosłe jest”, a ponadto użyto w nich pojęcia „materialna etyka wartości”, którego w ogóle nie ma w samym teście.

Jak zawsze przy przeglądach historycznych pojawia się problem proporcji uwagi poświęconej różnym autorom i kierunkom. Proporcje ujawniają preferencje Autora i nie jest to złe, jeśli nie prowadzi do skrajności. W podręczniku J. Galarowicza istnieją jednak takie skrajności. Pominięcie w części etycznej Epikura, Spinozy i całych ważnych epok (Oświecenie), a za to poświęcenie ponad czterech stron Józefowi Seifertowi wydaje się przesadą; dla porównania Maxowi Schelerowi poświęcono półtorej strony, tyleż Kantowi, jedną stronę Platoniowi itd.

Dość dziwne jest przedstawienie etycznego wątku nauki Jezusa. W swojej interpretacji autor pomija oczywiste teksty w rodzaju *Kazania na Górze* i w centrum tej nauki stawia „paradoks egzystencjalny” polegający na obumieraniu pewnych wartości (zdrowie, uroda, kariera) dla wzrastania innych (miłość). Dalszy rozwój etyki chrześcijańskiej autor kwituje kilkoma słowami, tak jakby była tylko komentarzem do wyłożonej w ten sposób nauki Jezusa. Wydaje się to zbyt dużym uproszczeniem.

Za trafne i interesujące trzeba uznać osobne omówienie polskiej tradycji etycznej (s. 617-623). Natomiast jakby od niechcienia napisana jest część o etyce społecznej – autor anonsuje we wprowadzeniu poglądy, których później w ogóle nie omawia, np. całkowicie pomija katolicką naukę społeczną. Tę część zdecydowanie należałoby poprawić.

Podsumowując: Część etyczna podręcznika filozofii J. Galarowicza to próba śmiała i cenna, ale pełna szczegółowych potknięć, co bardzo utrudniło stosowanie jej w praktyce szkolnej.

2. Jerzy Kopania *W poszukiwaniu sensu istnienia. Filozofia i etyka dla klasy pierwszej szkoły ponadpodstawowej*, Białystok 1992, Oficyna Wydawnicza „Twoja Książka”.

Chcę zdecydowanie zarekomendować tę książkę z powodu zalet wykładu, dobrego stylu i jasnego zamysłu autora co do zakresu jej stosowania. Jest to całkowicie satysfakcjonujący podręcznik dla klasy pierwszej obejmujący starożytność i średniowiecze. J. Kopania potrafi swobodnie opowiadać o poglądach filozofów nie trywializując ich. Zwracają uwagę dobre proporcje materiału i nader dyskretna obecność samego autora w wykładzie problemów i poglądów. Na pewną krytykę zasługują kończące poszczególne rozdziały „zestawy pojęć”. Z powodu ogólnikowości dałoby się je często ominąć bez żadnej szkody. Natomiast bardzo zgrabnie sformułowane są „zachęty do lektury”.

Książkę tę zaleca MEN. I bardzo słusznie.

3. Ulrich Schrade *Etyka. Główne systemy. Podręcznik dla szkół średnich*, Warszawa 1992, Unia-Press.

Podręcznik ten już kilkakrotnie recenzowano w różnych pismach. Jako pierwsza odważna próba sprostania bieżącym potrzebom szkół spotkał się, co zrozumiale, z wieloma zastrzeżeniami. W niniejszym numerze „Etyki” drukujemy wypowiedź samego autora, który ustosunkowuje się do najczęściej padających zarzutów i broni teoretycznych założeń swojej książki. W tym miejscu chcę zatem tylko dodać, że historia podręcznika U. Schradego ujawnia potrzebę konsultowania pomysłów na podręczniki z nauczycielami oraz testowania ich w szkołach przed opublikowaniem. Nawet najlepsze argumenty teoretyczne nie zastąpią namacalnych dowodów pedagogicznej skuteczności proponowanego wykładu. Odnoszę wrażenie, że żaden z omawianych tu materiałów do nauczania etyki nie przeszedł przez odpowiednią konsultację i praktyczne próby wykorzystania go w nauczaniu etyki. Gdyby tak było, dałoby się uniknąć wielu usterek. Jeśli się myślę i takie konsultacje miały miejsce, bardzo interesujące byłoby zapoznanie się z ich przebiegiem i wynikami.

B. Wybory tekstów

1. Ewa Podrez (wybór i opracowanie) *W kręgu dobra i zła. Etyka dla szkół średnich. Wybór tekstów klasycznych z etyki dla szkół średnich*, Warszawa 1992, Wydawnictwo „Medium”.

Wybór obejmuje poglądy etyczne datujące się od czasów myślicieli starożytności do Immanuela Kanta. Całość i poszczególne rozdziały poprzedzone są wstępami. Książka zawiera słownik podstawowych terminów etycznych i skróconych pojęć. Jego przydatność w nauczaniu wydaje się pewna, odczuwa się jednak brak zaprezentowania poglądów pewnych ważnych filozofów, np. Epikura, oraz całych nurtów myślowych, m.in. takich, jak neoplatonizm. Oczywiście, zamierzona objętość tomiku wykluczała jego nadmierne rozszerzanie, możliwe jednak było usunięcie pewnych fragmentów, w których prezentowano ogólnofilozoficzne poglądy myślicieli, a nie ich refleksje etyczne. Te pierwsze dobrze byłoby przenieść do komentarzy autorki wyboru. Takimi zbytecznymi fragmentami wydają się tekst Platona o jaskini i Marka Aureliusza o świetle.

Niezbyt przekonująco wypadł „Słownik podstawowych terminów etycznych”. Spora część terminów nie jest specyficznie etyczna, ale ogólnofilozoficzna, religijna itd. Uważam, że pojęcia w rodzaju: „Bóg”, „dusza”, „natura” nie powinny się znaleźć w „Słowniku”. Ujawnia to zresztą pewien szerszy problem – dotyczący nie tylko wyboru sporządzonego przez E. Podrez – problem granic etyki. Jeżeli traktuje się etykę nie tylko jako refleksję nad moralnością (normami, powinnościami), ale jako wszelką refleksję aksjologiczną (o dobrach, celach, sensie życia), to włącza się w nią całą bez mała filozofię: antropologię, ontologię, teorię poznania i wiele elementów pozafilozoficznych, np. teologię. Uważam, że w przeznaczonych dla szkół materiałach należy tego unikać.

Pomimo tych zastrzeżeń wybór E. Podrez można uznać za użyteczne narzędzie w nauczaniu etyki w szkole średniej.

2. Jarosław Dudek, Joanna Dudek, Krzysztof Kaszyński (wybór i opracowanie) *Wybór tekstów źródłowych z dziejów etyki*, Zielona Góra 1992, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego.

Autorzy wyboru przeznaczili go dla studentów kierunków humanistycznych, jednak może on być używany również w szkole średniej. Wybór obejmuje oprócz przedstawienia stanowisk myślicieli z czasów starożytności, średniowiecza i nowożytności również wiek XIX i XX. Jego podstawową zaletą jest niepomijanie żadnych ważnych poglądów, co możliwe jest przez maksymalne skracanie i staranny dobór zamieszczonych fragmentów. Mimo że zawiera bardzo wiele nazwisk, wybór nie jest zbyt obszerny dla użytku szkolnego. Fragmenty

pochodzące z dzieł poszczególnych autorów poprzedzono notkami, a rozdziały – większymi wstępami. Niestety, wybór nie zawiera ani skorowidza, ani słownika pojęć.

Wielką zaletą tej publikacji jest obszerne przedstawienie przedfilozoficznej literatury greckiej, co pozwala zrozumieć sens rodzącej się refleksji filozoficznej. Bardzo dobrym pomysłem było również włączenie fragmentów Talmudu i nauk Mahometa. Być może pomysł ten zostanie podchwycony i dojdzie kiedyś do stworzenia „wielokulturowego” wyboru tekstów etycznych. W propedeutycznej literaturze zagranicznej istnieją już dobre tego przykłady, np. rozdział „Gut und Böse” w antologii Hansa-Ludwiga Freese *Gedankenreisen. Philosophische Texte für Jugendliche und Neugierige*. (wyd. Rohwohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg 1990).

Podsumowując: Omawiany zbiór tekstów trzeba uznać za udany i użyteczny. Problem polega na tym, że nauczyciel nie dysponuje jak dotąd żadnym podręcznikiem, który dostarczyłby uczniom komentarzy i wyjaśnień do tak szerokiego spektrum poglądów.

3. Stefan Sarnowski, Edmund Fryckowski *Problemy etyki. Wybór tekstów*, Bydgoszcz 1993, Agencja Marketingowa BRANTA.

Ten wybór tekstów zasługuje na uwagę, ponieważ w odróżnieniu od poprzednich precyzyjnie dzieli zamieszczane teksty na różne grupy tematyczne. Osobno zestawione są teksty z historii etyki, osobno metaetyczne. W rozdziale trzecim znajdujemy „Współczesne kierunki etyki normatywnej”, a w czwartym – co trzeba podkreślić – zebrano teksty pod nagłówkiem „Problemy etyczne współczesności”. Ten ostatni pomysł jest bardzo szczęśliwy. Chodzi bowiem nie tylko o to, jakie poglądy etyczne wypływają z różnych przesłanek filozoficznych i światopoglądowych, ale także o to, jak myśliciele reagują na problemy moralne swoich czasów, takie jak: kara śmierci, eutanazja, stosunek do zwierząt, ochrona środowiska naturalnego, kontrola genetyczna itp. W części piątej przedstawione są trzy postacie, które odznaczyły się moralnym heroizmem: Maksymilian Maria Kolbe, Janusz Korczak i Matka Teresa z Kalkuty. Również następny pomysł – zamieszczenie *Powszechnej deklaracji praw człowieka* trzeba przyjąć z uznaniem. Wybór zaopatrzonej jest w informacje o autorach, słownik pojęć i bibliografię.

Koncepcja prezentowanej publikacji jest bardzo precyzyjnie przemyślana. I z tego właśnie powodu pojawia się pewien kłopot. Autorzy nie piszą, do kogo właściwie adresują tę książkę – przypuszczalnie raczej do studentów i po prostu zainteresowanych czytelników. Gdyby ktoś chciał używać tej pozycji zaraz na wstępie nauczania etyki, mógłby osłabić inwencję uczniów przez narzucenie akademickiej formy przemyśleń, jaką wybór Sarnowskiego i Fryckowskiego wyraźnie narzuca... Ponadto ten starannie uporządkowany materiał trudno

byłoby podzielić na okresy nauczania i nadać mu dydaktyczny porządek: od rzeczy prostszych do bardziej skomplikowanych. Mimo tego zastrzeżenia, ze względu na zakres, trafność selekcji i przejrzystość, omawiany wybór może stać się bardzo dobrą pomocą naukową w szkole.

C. Materiały pomocnicze

1. Stanisław Jedynak *Słownik etyczny*, Lublin 1990, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Jest to wartościowa pozycja, która powinna zawsze znajdować się pod ręką podczas prowadzenia zajęć z etyki. Zawiera rozmaite hasła: nazwiska myślicieli, nazwy głównych nurtów etycznych i wiele pojęć teoretycznych z zakresu etyki i metaetyki. Zwraca uwagę dobre wewnętrzne uporządkowanie *Słownika...* i znajdujemy w nim wiele użytecznych odsyłaczy w hasłach.

2. Julia Didier *Słownik filozofii*, Katowice 1992, Wydawnictwo „Książnica”.

Ten słownik obejmuje problematykę znacznie szerszą niż etyczna. Stanowi jednak cenny materiał uzupełniający, ponieważ napisany jest wyjątkowo przystępnie, z wyraźnym wyczuciem potrzeb młodego czytelnika. Gdy chodzi o typową funkcję słownika – tj. wyczerpujące objaśnienie poszczególnych haseł – słownik francuskiego autora pozostawia czasem niedosyt. Nadrabia to jednak z nawiązką inną zaletą: nie jest tylko „maszyną do sprawdzania znaczeń”, ale da się czytać jak samodzielna książka. Problemy ukazane są na szerokim tle kulturowym i ilustrowane przykładami z literatury, malarstwa i sztuki filmowej. Autor jest wrażliwy na relacje między poglądami myślicieli i ich zaangażowaniem społecznym. Zamieszcza też hasła z pozoru zupełnie potoczne (np. „Nie przystosowany”) i potrafi wydobyć ich filozoficzny sens. Trzeba dodać, że *Słownik...* jest bogato ilustrowany, nie tylko portretami filozofów, jak to na ogół bywa w podręcznikach, ale sugestywnymi reprodukcjami dzieł sztuki, kadrami filmów, fotografiami z życia różnych kultur i zdjęciami o tematyce politycznej. Pozycja ta z pewnością znajdzie powszechne zastosowanie przy prowadzeniu zajęć z zakresu propedeutyki filozofii i etyki w szkole średniej.

3. Hanna Buczyńska-Garewicz *Milczenie i mowa filozofii*, Warszawa 1992, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

W tej książce znanej polskiej autorki znajdujemy wiele przystępnych, ale nie splotnych dyskusji na temat takich zagadnień etycznych, jak: wolność, sprawiedliwość, odpowiedzialność, uczciwość. Chciałbym zwrócić uwagę na, rzadko dziś spotykane, obszerne zajęcie się problemem cnoty. Autorka mówi

o „rehabilitacji cnoty” i potrafi przekonująco pokazać, dlaczego pojęcie to na rehabilitację zasługuje.

4. Irena Wojnar (red.) *Utopia w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa 1988, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Umieszczając w tym dziale tę książkę czynię jedyny wyjątek dla pozycji niskonakładowej i nie nowej, a przeto trudno dostępnej, i wyraźnie przeznaczonej dla studentów, a nie dla uczniów szkół średnich. Jest to jednak unikalny zbiór bardzo pożytecznych tekstów – fragmentów sławnych utopii. Nie sposób nie doceniać roli, jaką odegrały utopie w formowaniu się wyobrażeń społeczeństwa i moralności w naszej kulturze. Od Platona, poprzez Morusa, Campanellę, Swifta, Wellsa, Huxleya, aż do Pichta i Tofflera, kolejni myśliciele tworzyli idealne wizje stosunków międzyludzkich. Narażali się na kpiny „realistów”, ale zawdzięczamy im to właśnie, że realizm nie przeradzał się w powszechny oportunizm i cynizm. Utopie nie są „realistyczne”, jednakże realnie zmieniają oblicze świata. Sądzę, że wiedza o starszych i nowszych utopiach, a także swego rodzaju „wprawki” w utopijnym myśleniu, powinny należeć do kanonu współczesnego wykształcenia.

6. Maria Ossowska *Wzór demokracji*, Lublin 1992, Instytut Wydawniczy „Daimonion”.

Rekomendując tę książkę rekomenduję całą serię wydawniczą „Wszechnica Myśli Etycznej”, w której wyszły już takie publikacje, jak: Władysława Tatarkiewiczza *O doskonałości*, Alberta Schweizera *Moje życie*, Karola Wojtyły *Osoba a miłość* oraz Zygmunta Ziemińskiego *O pojmowaniu sprawiedliwości*. Wszystkie te książki można w większym lub mniejszym stopniu wykorzystać w praktyce szkolnej, chociaż np. książka Ziemińskiego może być lekturą dla uczniów zbyt trudną.

Książka M. Ossowskiej napisana jest wzorowym, jasnym stylem. Autorka podnosi problem: jakie cechy powinien mieć obywatel demokratycznego państwa? Uzmysławia nam, że demokracja to nie tylko struktury prawne i polityczne, ale pewna postawa każdego człowieka.

Podsumowanie

W omówieniu tym uwzględniłem trzy podręczniki i trzy wybory tekstów do nauczania etyki. Nie wydaje się jednak, by któryś z autorów antologii miał na celu skorelowanie swojego wyboru z jakimś już istniejącym bądź dopiero powstającym podręcznikiem. Autorzy podręczników również nie wyznaczają konkretnych lektur przy poszczególnych rozdziałach swych prac, a tylko dają

ogólne bibliografie zagadnień. Nauczyciel etyki nie dostał więc w minionym roku do ręki żadnego zestawu komentarzy i tekstów źródłowych, który byłby po prostu gotowy do użytku. Każdy z nauczycieli będzie musiał samodzielnie „wymieszać” kilka różnych źródeł. Na przykład, gdyby ktoś zechciał użyć podręcznika J. Galarowicza i wyboru E. Podrez – otrzymałby co najwyżej 50-procentową korelację w omawianym przez oboje autorów przedziale historii etyki. Podobnie przy innych możliwych kombinacjach.

Pomimo wszystkich zastrzeżeń wykonano już poważną pracę. Najbardziej przekonującym wydaje się podręcznik J. Kopani. Jeśli uzupełnić go wyborem przygotowanym przez J. Dudka, J. Dudek i K. Kaszyńskiego, otrzyma się zadowalający materiał potrzebny w pierwszym roku pracy z uczniami szkoły średniej. Jeśli J. Kopania kontynuowałby pracę, powstałby zapewne bardzo udany podręcznik do nauczania etyki w szkole średniej.

ON EDUCATIONAL MATERIALS HELPING TO TEACH ETHICS IN SECONDARY SCHOOLS

In this review of the available materials for teaching ethics Robert Piłat discusses briefly two manuals, three anthologies and some further books. He remarks on the lack of correspondence between manuals and anthologies and suggests that more care textbooks are needed for a specific age group of the readers.